

УДК 340.15:341.9

<https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.08>orcid.org/0000-0002-0453-5892

© Шевченко Л.А., 2025

Л.А. Шевченко**РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО
КОМЕРЦІЙНОГО
АРБІТРАЖУ В УКРАЇНІ (1992–2021 рр.)****L. Shevchenko****DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL
COMMERCIAL ARBITRATION IN UKRAINE
(1992-2021)**

Анотація. У статті висвітлено результати дослідження процесу розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні в період з відновлення незалежності України в 1991 році до початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України на початку 2022 року. Метою статті є виділення та характеристика етапів розвитку міжнародного комерційного арбітражу у визначений період задля виявлення тенденцій цього процесу та прогнозування його перспектив. Виділено та схарактеризовано такі етапи: I етап (1992–1996 рр.) – формування інституційної бази, підготовка фахівців у сфері міжнародного приватного права; II етап (1997–2008 рр.) – інтеграція України до світових економічних структур та інтенсифікація діяльності МКАС при ТПП України; III етап (2009–2021 рр.) – вдосконалення законодавства, розширення співпраці з міжнародними арбітражними установами. Зроблено висновок про те, що історія розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні свідчить про поступову еволюцію правових механізмів, спрямованих на інтеграцію країни у світову економічну систему. Аналіз етапів розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні дозволяє краще простежити характерні тенденції цього процесу і окреслити його перспективи.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, міжнародне приватне право, Світова організація торгівлі, історія та етапи розвитку, онлайн-слухання.

Annotation. The article highlights the results of a study of the development of international commercial arbitration in Ukraine in the period from the restoration of Ukraine's independence in 1991 to the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine in early 2022. The purpose of the article is to identify and characterize the stages of development of international commercial arbitration in the specified period in order to identify trends in this process and to forecast its prospects. The author identifies the stages of development of international commercial arbitration in Ukraine. Stage II (1997–2008) – Ukraine's integration into global economic structures and intensification of the ICAC at the Ukrainian CCI: establishment of the Ukrainian National Committee of the International Chamber of Commerce, Ukraine's accession to the World Trade

Organization, growth of international trade and increase in the number of cases in the ICAC, adoption of a number of amendments to Ukrainian legislation that simplified the procedures for recognition and enforcement of arbitral awards. The third stage (2009–2021) – improvement of legislation, expansion of cooperation with international arbitration institutions: adoption of numerous amendments to the Law of Ukraine “On International Commercial Arbitration”, which contributed to the efficiency of the ICAC proceedings, active cooperation with the world’s leading arbitration centers, introduction of technological innovations (online hearings, electronic document management), expansion of the ICAC’s services (consideration of new categories of cases, in particular in the field of intellectual property, IT and international investment).

The author concludes that the history of international commercial arbitration in Ukraine demonstrates a gradual evolution of legal mechanisms aimed at integrating the country into the global economic system. The analysis of the stages of development of international commercial arbitration in Ukraine allows us to better trace the characteristic trends of this process and outline its prospects.

Key words: international commercial arbitration, private international law, World Trade Organization, history and stages of development, online hearings.

Постановка проблеми. Історія створення Міжнародного комерційного арбітражу України є елементом розвитку правової системи держави та інтеграції її в міжнародний правовий простір. З огляду на глобалізаційні процеси, зростання обсягів міжнародної торгівлі та інвестицій, забезпечення ефективного вирішення комерційних спорів стає ключовим фактором входження країни у світовий правовий простір.

В Україні Міжнародний комерційний арбітраж функціонує як засіб реалізації норм міжнародного приватного права, що забезпечує нейтральний, неупереджений і прозорий механізм розв’язання комерційних спорів. Його створення стало відповіддю на необхідність правового регулювання комерційних відносин між країнами. Дослідження історії становлення цього інституту дозволяє краще зрозуміти його роль у правовій системі України, виявити основні етапи його розвитку та виявити ключові проблеми, з якими він стикається, встановити бар’єри, з якими зіштовхуються українські суб’єкти господарської діяльності на шляху до діяльності міжнародних судових механізмів.

З огляду на важливість міжнародного співробітництва для економіки України, заснованого на нормах міжнародного приватного права, дослідження обраної проблеми є актуальним і необхідним для вдосконалення правового забезпечення міжнародної торгівлі та захисту національних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів міжнародного комерційного арбітражу висвітлено в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Загальні питання міжнародного комерційного арбітражу стали предметом дослідження Є. Боярського, Н. Бут, І. Вангородської, О. Гавриленко, А. Довгерта, В. Демиденка, В. Комарова, О. Мамон, О. Макеєвої, Т. Сироїд, А. Федина та ін.; правову природу міжнародного

комерційного арбітражу розкрито в працях Г. Анцелевича, Г. Борна, А. Венедіктова, В. Опришка, Д. Притики, Ю. Притики, П. Сандерс, О. Торгашина, В. Тетлей, К. Холбера, Г. Цірат та ін.; особливості практичної діяльності в межах міжнародного комерційного арбітражу розкрито в працях арбітрів при Міжнародному комерційному арбітражному суді при Торгово-промисловій палаті України В. Гуменюк, Т. Захарченко, І. Побірченко, в роботах В. Комарова та ін.

Незважаючи на вагомий здобуток вчених, більшість яких в тому чи іншому ступені торкалися питань історії міжнародного комерційного арбітражу, розвиток цього процесу в сучасній Україні потребує подальших досліджень.

Метою статті є виділення та характеристика етапів розвитку міжнародного комерційного арбітражу в період з 1992 до 2021 року задля виявлення тенденцій цього процесу та прогнозування його перспектив.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний комерційний арбітраж є одним із найважливіших інструментів вирішення спорів у сфері міжнародної торгівлі. Його становлення в Україні пов'язане зі змінами у правовій системі після здобуття незалежності.

Історія міжнародного комерційного арбітражу, як механізму вирішення спорів, охоплює тисячоліття та має глибоке коріння в різних цивілізаціях. Однак достеменно не визначено момент, коли саме виник термін «арбітраж» у його сучасному розумінні, зокрема щодо міжнародного комерційного арбітражу як явища, яке водночас є глобальним і більш специфічним порівняно з традиційним арбітражем. Водночас, на основі думок багатьох науковців, можна стверджувати, що ще в найдавніших цивілізаціях, таких як Межиріччя, Єгипет і Мала Азія, комерційний арбітраж був широко розповсюджений. Це підтверджується не лише непрямыми доказами (сценами арбітражу в міфах і стародавніх літературних джерелах), але й археологічними знахідками, зокрема документами, що містять угоди єгипетських торговців, датованими 2500–2300 рр. до н. е. [1, с. 148].

Загальновідомо, що першими формами розгляду спорів була сила, самосуд та самоуправство, однак третейський суд, як метод розгляду спорів, згадується ще з давніх часів. Він існував задовго до появи держави і був фактично чи не єдиним мирним способом розв'язання конфліктів. Перед судовим розглядом правових конфліктів мали місце певні процеси узгодження, і лише у випадку, коли компроміс не вдавався, використовували традиційну практику звернення до «третьої» особи – третейського судді [2, с. 390].

На думку О. Макеєвої та Р. Мудрик, одним із перших арбітрів був Соломон. У своїй книзі «Як працює арбітраж» (1960 р.) Елькурі не лише зазначав, що Соломон виконував арбітраж, але й підкреслював, що процедура, яку

він застосовував, значною мірою нагадує сучасні методи арбітражу. У римському праві існував механізм *compromissum sub poena*, згідно з якими сторони спору уклали дві угоди: першу – про те, що всі суперечки, які випливають з їх правовідносин, будуть розглядатися третейським судом, другу – про те, що у разі невиконання рішення третейського суду стороною, яка програла, мала сплатити великі штрафи переможцю [3, с. 62].

Завдяки багатовіковій історії розвитку міжнародного комерційного арбітражу сьогодні його процедура законодавчо врегульована. З кожним днем з'являються нові арбітражні інституції, а існуючі постійно вдосконалюються, впроваджуючи сучасні арбітражні процедури та підвищуючи їх ефективність.

З початку 1990-х років Україна почала формувати ринкову економіку, що зумовило необхідність створення ефективних механізмів захисту прав суб'єктів господарювання. Міжнародні інвестори вимагали наявності арбітражних інституцій для врегулювання комерційних спорів.

У 1992 році при Торгово-промисловій палаті України був створений Міжнародний комерційний арбітражний суд (МКАС), який став ключовою установою для вирішення міжнародних комерційних спорів. Саме ця подія стала початком відліку в запропонованій періодизації розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні.

На основі аналізу та узагальнення історико-правової літератури можна виділити такі етапи розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні:

I етап (1992–1996 рр.) – формування інституційної бази, підготовка фахівців у сфері міжнародного приватного права.

У цей період було створено основні правові та організаційні структури, необхідні для функціонування міжнародного комерційного арбітражу. Перші кроки у створенні правової основи для міжнародного арбітражу були зроблені ухваленням Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» у 1994 році [4]. Цей закон був розроблений на основі Типового закону ЮНСІТРАЛ, що забезпечило його відповідність міжнародним стандартам. Закон має два додатки, які визначають регламент роботи арбітражу «Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України» та «Положення про Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України».

Закон України «Про міжнародний арбітраж» тісно пов'язаний із міжнародними договорами, до яких приєдналася Україна. Серед них особливо значущою є Нью-Йоркська конвенція 1958 року «Про визнання документів та виконання іноземних арбітражних рішень» [5], яка забезпечує міжнародне визнання та примусове виконання рішень. Україна ратифікувала цей договір у 1960 році, що суттєво зміцнило її правову базу для розв'язання міжнародних комерційних спорів. Не менше важливою є Європейська конвенція 1961 року

«Про зовнішній торговий арбітраж» [6], яка регулює міжнародний арбітраж між європейськими країнами, включно з Україною. Учасники цієї конвенції зобов'язуються визнавати та виконувати арбітражні рішення, прийняті згідно з міжнародними стандартами [7, с. 257].

На цьому етапі було сформовано органи управління арбітражними установами, включаючи створення у 1992 році самого Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України (МКАС при ТПП України, ІСАС), президію МКАС, яка відповідала за організацію діяльності арбітражу, призначення арбітрів та контроль за виконанням рішень, секретаріат МКАС для забезпечення адміністративної підтримки. Рішенням Торгово-промислової палати України від 25 серпня 1994 р., протокол № 107 (3) було затверджено Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України [8].

30 листопада 1993 року до Секретаріату СОТ було направлено офіційну заяву уряду України про намір країни приєднатися до СОТ. Це був необхідний, виправданий крок, оскільки Світова організація торгівлі є основою правового та інституційного регулювання міжнародних багатосторонніх торговельних відносин. До її головних функцій входить: контроль за дотриманням угод, що є складовою частиною Угоди про створення СОТ; забезпечення оперативного й ефективного вирішення торговельних спорів між країнами-членами; оцінка їх торговельного потенціалу; співпраця з іншими міжнародними організаціями, а також надання технічної підтримки країнам, які розвиваються, найменш розвиненим державам та країнам з перехідною економікою [9].

З урахуванням нестачі в Україні кадрів в галузі міжнародного права, посилилась увага до їх підготовки та вимоги забезпечення якості такої підготовки. Проведення різних форм навчання в установах, співпраця з міжнародними організаціями сприяли формуванню кваліфікованого кадрового складу для роботи в установах міжнародного комерційного арбітражу.

II етап (1997–2008 рр.) – інтеграція України до світових економічних структур та інтенсифікація діяльності МКАС при ТПП України.

У цей період відбувається інтеграція України до світової економіки. Держава активно долучалася до співпраці з міжнародними економічними організаціями, що сприяло зростанню кількості міжнародних комерційних угод. До кінця виділеного етапу тривав процес щодо вступу України до Світової організації торгівлі. Лише 10 квітня 2008 року Верховна Рада України затвердила ратифікацію Протоколу про приєднання України до Марракеської угоди, що заснувала Світову організацію торгівлі. Цей документ було підписано в Женеві 5 лютого 2008 року. Протокол про набув чинності 16 травня 2008 року, офіційно закріпивши статус України як члена СОТ. Завершився переговорний процес, який тривав 15 років [9].

У 1998 році створено Український національний комітет Міжнародної Торгової палати (ICC Ukraint), який об'єднує національні підприємства та компанії-нерезиденти, що є представниками великого і середнього бізнесу. Комітет є єдиною організацією, яка представляє Міжнародну Торгову Палату в Україні.

Зростання міжнародної торгівлі призвело до збільшення кількості справ у МКАС. Основні категорії спорів стосувалися зовнішньоекономічних контрактів, поставок товарів і виконання послуг. МКАС налагодив тісні зв'язки з міжнародними арбітражними інституціями, включаючи Європейську арбітражну палату та Міжнародну торговельну палату. Це сприяло обміну досвідом і підвищенню рівня професійної підготовки арбітрів.

У цей період було ухвалено низку змін до українського законодавства, що спрощували процедури визнання та виконання арбітражних рішень. Зокрема, передбачених Законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 15 травня 2003 року № 762-IV [10], «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 6 вересня 2005 року № 2798-IV [11].

III етап (2009–2021 рр.) – вдосконалення законодавства, розширення співпраці з міжнародними арбітражними установами.

На цьому етапі було ухвалено численні зміни до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», які визначалися Законами України «Про фінансову реструктуризацію» від 14 червня 2016 року № 1414-VIII [12], «Про внесення змін до господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII [13], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19 червня 2020 року № 738-IX [14]. Ці зміни сприяли підвищенню ефективності розгляду справ. Вони забезпечили кращу гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами, сприяли проарбітражній політиці України. З 01 січня 2018 року набрав чинності Регламент ІСАС в редакції, затвердженій рішенням Президії ТПП України від 27 липня 2017 року № 25(6). 17 вересня 2020 року Президією ТПП України були затверджені **Зміни до Регламенту ІСАС**, які були введені в дію з 1 листопада 2020 року [15].

Протягом виокремленого етапу МКАС вів активну співпрацю з провідними світовими арбітражними центрами, такими як Арбітражний Інститут Стокгольмської торговельної палати, Лондонський міжнародний третейський суд, Міжнародний Арбітражний суд Федеральної палати економіки Австрії, Німецький Інститут Арбітражу, Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговельній палаті (Франція, Париж). В межах цієї співпраці прово-

дилися регулярні міжнародні конференції, розроблялися спільні навчальні програми тощо.

У діяльність МКАС стрімко запроваджувалися технологічні інновації. Було запроваджено онлайн-слухання, електронний документообіг, що значно спростило арбітражні процедури, зробивши їх більш доступними для іноземних учасників. Розширився спектр послуг МКАС, який почав розглядати нові категорії справ, зокрема у сфері інтелектуальної власності, інформаційних технологій та міжнародного інвестування.

У 2019 році ICAC приєднався до ініціативи рівного представництва жінок в міжнародному арбітражі ERA Arbitration Pledge. У 2020 році ICAC на 6 % збільшив показник представництва жінок-арбітрів у розгляді справ, у справах ICAC сторони призначали жінок арбітрами у 57,4 % (в середньому жінок-арбітрів сторони призначають у 13,9 % випадків) [16].

На виділеному етапі МКАС розглядав різну кількість справ. Так, у 2010 р. було розглянуто 446 справ зі сторонами з 57 держав; 2011 – 303 справи зі сторонами з 46 держав; 2017 – 295 справ зі сторонами з 54 держав; 2021 – 263 справи зі сторонами з 46 країн. Тобто, щорічно розглядалося в середньому біля 300 справ.

Станом на кінець 2021 року до Рекомендаційного списку арбітрів ICAC входило 120 арбітрів з 35 іноземних країн та України, серед яких визнані науковці та практикуючі юристи. 39 % арбітрів – представники України, 61 % арбітрів – представники іноземних країн [16].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Історія розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні свідчить про поступову еволюцію правових механізмів, спрямованих на інтеграцію країни у світову економічну систему. Аналіз етапів розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні (1992–1996 рр.; 1997–2008 рр.; 2009–2021 рр.) дозволяє краще простежити характерні тенденції цього процесу і окреслити його перспективи. Подальший розвиток цього інституту залишається важливим чинником залучення іноземних інвестицій і забезпечення економічного зростання.

Перспективним напрямом подальшого дослідження питань міжнародного комерційного арбітражу вбачаємо у вивченні історії діяльності Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті України та визначенні місця її діяльності у забезпеченні економічного розвитку України.

Література

1. Доляновська І. М., Ситий В. О. Передумови виникнення та розвиток міжнародного комерційного арбітражу як способу врегулювання спорів: часи античності та середньовіччя. *Legal Bulletin*, 2023. № 10. С. 146–152. URL: <http://surl.li/vgsnyj> (дата звернення: 20.09.2024).
2. Федчишин А. Генезис законодавства про третейські суди і міжнародний комерційний

арбітраж. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 390–397. URL: <http://surl.li/ntgkst> (дата звернення 21.09.2024). 3. Макеєва О. М., Мудрик Р. Р. Міжнародний комерційний арбітраж: теоретико-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2020. № 3 (56). С. 61–66. URL: <http://surl.li/bmequl> (дата звернення: 19.09.2024). 4. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24 лютого 1994 року № 4002-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 25, ст. 198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>. 5. Конвенція ООН про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958 року. URL: <http://surl.li/tfyrkl> 6. Європейська конвенція про зовнішньоторговий арбітраж від 21.04.1961. URL: <http://surl.li/ostsrl> 7. Барановська В. М. Діяльність міжнародного комерційного арбітражу в Україні в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 255–259. URL: <http://surl.li/uuxmms> (дата звернення: 01.10.2024). 8. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, затверджено Рішенням ТПП України від 25.08.1994, протокол № 107 (3) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001571-94#Text>. 9. Данилишин Б. Вступ до СОТ – це не свято, а постійний переговорний процес. *Радіо «Свобода»*. *Економіка*. 13 травня 2013 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24984675.html> (дата звернення: 27.09.2024). 10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 15 травня 2003 року № 762-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 30, ст. 247. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/762-15#top> 11. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України : Закон України 6 вересня 2005 року № 2798-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005, № 42. ст.464. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2798-15#Text> 12. Про фінансову реструктуризацію : Закон України від 14 червня 2016 року № 1414-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 32. Ст. 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-19#top>. 13. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 48. Ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#top> 14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 19 червня 2020 року № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#top> 15. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, затверджено Рішенням Президії ТПП України від 27.07.2017, № 25(6) зі змінами, внесеними Рішенням Президії ТПП України від 17.09.2020, № 2(2). URL: <http://surl.li/jjjhsw> 16. Діяльність ICAC у 2021 році : Звіт. URL: <http://surl.li/mmcbiy> (дата звернення: 30.09.2024).